

TANULMÁNYOK

JÓL OLVASTA-E FREUD SZOPHOKLÉSZT?

Halász László

I

Az időrend az ember fejében tótágast állhat akkor is, ha tisztában van a valóságos viszonyokkal. Aligha kizárólag szakmai ártalom teszi, hogy Ödipuszról magától értetődően Freud jut eszembe és nem a mítosz(ok), meg Szophoklész remekműve. Meg is fordíthatom. Ha Freudnak gimnáziumi éveitől kezdve nem jelentett volna olyan sokat az antikvitás, meglehet a kérdéses lelki konstellációt másként, másról nevezte volna el. És akkor Ödipusz nevét az utóbbi száz évben kevésbé emlegették volna. Freud közismertté tette őt, hogy azután ő (mítosza, tragédiája) táplálja Freud hírnevét. Az ókori görögség felidézése ugyanakkor nem önkényes freudi vívmány, hiszen ha túlzón, de nem ok nélkül mondható: számunkra minden a görögökkel kezdődött. Bármiről beszélünk, velük kezdhetjük. Legyen tárgyunk mégoly lélekidegen és periférikus, mint a bőr. „Már a régi görögöknél találjuk a bőrt: A monda szerint Kronosz, midőn fiait felfalta, azokat szőröstől-bőröstül falta fel” – így Karinthy (Karinthy, 1954, 597.).

Kérdésem tehát nem az, hogy miért éppen Ödipusz története igézte meg Freudot. Annál inkább, hogy helyesen olvasta-e?

Ödipusz király mondáját és Szophoklész tragédiáját Freud úgy tekinti, mint *egyre fokozódó, emelkedő, művészién késleltetett és a lélekelemzés munkájához hasonló leleplezést*. A meghatározó nem a sors és az emberi akarat ellentéte, hanem az ellentétet feltáró tárgy sajátossága. „Oidipusz^{*} király, aki apját Laioszt megölte, és anyját, Jokasztét feleségül vette, nem

^{*} Az idézetekben a neveket, itt és a továbbiakban, az eredeti művekben megjelent írásformában közöljük (*A szerk.*).

más, mint gyermekkorunk vágyteljesülése.” (Freud, 1985, 189.) A mű szembenézésre kényszerít a mindenkiben fellelhető hasonló, bár elfojtott impulzusokkal.

A tragédia szövege maga utal arra, hogy a monda „ősi álomanyagból ered”.

„Álmaiban már sok ember szeretkezett
saját anyjával. Aki ilyen nem nagyon
vesz szívre: csak az tűri könnyen életét.”

(Babits Mihály fordítása. Kiemelés Freudtól, 1985, 190.)

– mondja Iokaszté a bűnéről mit sem tudó, de a szörnyű eseményeket kilátásba helyező jóslattól szorongó Ödipusznak. Csakhogy ellentétben Iokaszté nyugtató szavaival, *ez az álom a tragédia kulcsa*. Az akaratlannul elkövetett iszonyatoságok tudatára ébredő Ödipusz kivájjja szemét és elhagyja hazáját. Története azért oly megrendítő – fejezi be érvelését Freud –, mert elbizakodottságunkra figyelmeztet. Milyen hatalmassá váltunk gyerekkorunkat magunk mögött hagyva. Pedig „erkölcsöt sértő kívánságaink felől mi is tudatlanságban élünk” – írja Freud. Ha lelepleződnék, „...mindnyájan szívesen elfordítanánk tekintetünket gyerekkorunk élményeiről” (Freud, 1985, 190.)

Kérdésemre az elutasító válaszáért nem kell messzire mennem. Babits Mihály szerint „Ödipusznak egyáltalán nincs »Ödipusz-komplexuma«. Sejtelve sincs róla, hogy akit megölt, az a saját apja, s akit nőül vett, az édesanyja. Hisz csecsemőkora óta nem látta egyiket sem.” Lehetne ugyan rögeszmeszerű igazságkeresését a tudásvágy, a keserű tudatosodás szimbólumának tekinteni, de alighanem ez is belemagyarázás, mert *a darab igazi mélysége nem pszichológiai*. Most viszont az a kérdésem, hogy jól olvasta-e egymásra Babits Szophoklész és Freudot? Hiszen hozzáteszi: „Szörnyű, barbár mese. Véres és szexuális talányok. Elnyomott emlékek és gyermekkori borzalmak fölkeverése. [...] A sors irracionális gyökereinek ízét érezzük. Micsoda ellentét a forma és tartalom közt!” (Babits, 1998, 45-46.)

Élete végén Freud válaszolt a Babitséhoz hasonló számos ellenvetésre. „Ödipusz esete egészen más, hiszen ő nem tudta, hogy apját ölte meg és anyját vette feleségül. Csak arról feledkezik meg, aki így érvel, hogy az anyag költői feldolgozásában az efféle torzítás elkerülhetetlen, s hogy a dráma semmilyen idegen elemet nem tett hozzá a témához, csupán ügyesen használta fel a meglevő motívumokat. Ödipusz nem

tudja mit tesz: hiteles ábrázolása ez annak, hogy a felnőtt emberben az egész élmény a tudattalanba süllyedt. A jóslat beteljesedésének szükségyszerűsége pedig, amely miatt a hős felmentést kap vagy kellene, hogy kapjon bűne alól, tulajdonképpen annak felismerése, hogy a kérélnelhetetlen sors minden fiút az Ödipusz-komplexus átélésére kárhóztat.” (Freud, 1982, 459.)

Freud utalt a mondára, de eredetileg beérte azzal, amit Szophoklész tragédiájában talált. A tisztázó (újra)olvasást tanácsos a görög mitológia legidétartozóbb elemeivel kezdenem.¹ Ödipusz ükapja az istenek és emberek által tisztelt Kadmosz, Théba alapítója. Sok szál fűzte őt az istenekhez, az ő ükapja Zeusz, nagyapja Poszeidon volt. Ödipusz tehát meglehetősen jó családból származó hős. Békés nyugalmat árasztónak azonban családját nem mondhatnám. Elég csak Ödipusz apjára, Laioszra gondolni, aki egyéves csecsemő volt, amikor az ő apja, Labdakosz meghalt. Laiosz jó ideig Tantalosz fiánál időzött; annál, akit apja étkül készített az isteneknek, de utóbb Rhea istennő (Kronosz felesége és Zeusz anyja) feltámasztotta az üstből a fiút, aki még szebb lett, mint volt. Nos, Laiosz az ő ugyancsak gyönyörűséges fiát elrabolta. Laiosz volt a fiúszerelm feltalálója. Bár az elrabolt fiú közeli hozzátartozói változatos módon próbálták megölni őket, sikertelenül.

Laiosz Théba királya lett és azt a Iokasztét vette feleségül, aki a sárkányfog-veteményből kikelt kígyóember dédunokája volt. A továbbiaknak több változata maradt fenn. Az egyik szerint Laiosz – akinek egyébként úgy tűnik arra is volt alkalmá, hogy megölje Iokaszté apját – azzal vontá magára Héra istennő (Zeusz testvér-hitvese) haragját és a delphoi isten gyűlöletét, hogy udvarában az elrabolt fiú a feleség szerepét töltötte be. De lehet, a baj az volt, hogy Laiosz rossz szerető volt és tönkretette fiúszerelmét. Akárhogy is, a jóda lebeszélte Laioszt a gyereknemzésről. Az istenek akarata ellen valónak nevezte és Théba megmenekülését ahhoz kötötte, hogy Laiosz követi a jóslatot. Ismerős egy másik elbeszélés is, amelyben a jósiszen Laioszt megfenyegette, hogy egész háza vérbe fullad, ha fiút nemz, mert saját sarja öli meg. Voltaképpen az a rettenetes átok teljesedne be, amit az elrabolt fiú apja mondott ki Ödipuszra. Mindhiába. Tévelyben vagy a bor mámorában Laiosz mégis fiút nemzett, akit azonban nyomban születése után kitétetett. A gyerek sorsa iránti kíváncsiság vitte azután sok évvel később Laioszt Delphoiba, és így ért

¹ Részletesen lásd Kerényi, 1977, 243-253, 22-23,64, 54-55, 99.